

การศึกษาวิจัยด้านพุทธศาสตร์ในประเทศไทย

พระมหาพงศ์ศักดิ์ ฐานิโย*

บทคัดย่อ

การวิจัยด้านพุทธศาสตร์ อาจแบ่งออกได้เป็น 2 รูปแบบ ได้แก่ “การวิจัยเชิงคัมภีร์” ซึ่งเป็นการศึกษาค้นคว้าโดยอาศัยแหล่งข้อมูลสำคัญ เช่น คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา รวมถึงคัมภีร์พระพุทธรูปของนิกายต่าง ๆ ที่บันทึกด้วยภาษาสันสกฤต จีนโบราณ ทิเบต เป็นต้น การวิจัยในลักษณะนี้เป็น “การวิจัยพื้นฐาน” หรือ “การวิจัยบริสุทธิ์” สำหรับรูปแบบที่ 2 คือ “การวิจัยภาคสนาม” เป็นการศึกษาความสัมพันธ์ของคำสอนและหลักปฏิบัติต่าง ๆ กับการเปลี่ยนแปลงทางทัศนคติ พฤติกรรมของบุคคลหรือสังคมที่เกี่ยวข้อง การวิจัยในลักษณะนี้เป็น “การวิจัยประยุกต์”

ในประเทศไทย งานวิจัยด้านพุทธศาสตร์โดยส่วนใหญ่ มีแนวโน้มไปในทิศทางการวิจัยภาคสนาม แต่ผลงานการวิจัยเชิงคัมภีร์ในรูปแบบที่ 1 นั้นยังไม่มี

* นักวิจัย โครงการพระไตรปิฎกวิชาการ ศูนย์พุทธศาสตร์ศึกษา DCI

นักวิจัยรับเชิญ ศูนย์วิจัยวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาโลก มหาวิทยาลัยวิริยโค
ประเทศญี่ปุ่น Email: thaniyo.dcibs@gmail.com

วันที่รับบทความ 11 กุมภาพันธ์ 2564 วันที่แก้ไขบทความ 16 มิถุนายน 2564

วันที่ตอบรับบทความ 9 กันยายน 2564

มากนัก หรือหากจะมีปรากฏ มักจะเป็นหลักฐานจากคัมภีร์บาลีเป็นหลัก ไม่มากนัก ที่จะพบการศึกษาเปรียบเทียบข้ามสายคัมภีร์ ในขณะที่การศึกษาวิจัยพุทธศาสตร์ ในต่างประเทศ เช่น ประเทศในยุโรปและญี่ปุ่น ได้มุ่งเน้นไปที่การวิจัยเชิงคัมภีร์ในรูปแบบที่ 1 มากกว่า

บทความนี้ จะได้กล่าวถึงการศึกษาวิจัยพุทธศาสตร์เชิงคัมภีร์ตั้งแต่ยุค ปรัชญาอินเดียโบราณ มาถึงพระพุทธรศาสนายุคต้น ยุคอภิธรรมและพระพุทธรศาสนา มหายานยุคต้น โดยยกตัวอย่างกรณีศึกษาของวงการพุทธศาสตร์ในประเทศญี่ปุ่น ที่มุ่งเน้น “การวิจัยเชิงคัมภีร์ในแนวระนาบ” คือ การศึกษาเปรียบเทียบ “คัมภีร์ คู่ขนาน” ต่างนิกายที่เกิดขึ้นในยุคเดียวกัน และ “การวิจัยเชิงคัมภีร์ในแนวตั้ง” คือ การศึกษาเพื่อให้เห็นถึงวิวัฒนาการด้านแนวคิดในแต่ละยุค โดยมีขอบเขตคัมภีร์ ที่ใช้ในการศึกษากว้างขวาง รวมถึงภาษาคัมภีร์ที่หลากหลาย

คำสำคัญ: พุทธศาสน์ พุทธศาสตร์ ญี่ปุ่น วิจัยเชิงคัมภีร์

Research in Buddhist Studies in Japan

Phramaha Pongsak Thaniyo*

Abstract

There are two main types of research in Buddhist Studies: textual research and field research. Textual research focuses on major primary sources, for instance the canon (P: *Tipiṭaka*; Skt: *Tripiṭaka*), the commentaries (P: *Aṭṭhakathā*), and Buddhist scriptures of numerous Buddhist sects written in various languages, such as Sanskrit, Classical Chinese, and Tibetan. This category of research is considered as “basic research” or “pure research”. On the other hand, field research is a study on the relationship between Buddhist teachings/practices and changes in attitudes, behaviors, or society. This type of research is known as “applied research.”

The majority of research in Buddhist Studies in Thailand tends to be field research. Although there are some textual researches, their sources are mainly from Pali scriptures. Comparative studies with other Buddhist scriptures are rare, whereas it is more common for Buddhist Studies in other countries, such as European countries and Japan, to focus more on textual research.

* Researcher, Dhammachai Tipitaka Project, DCI Center for Buddhist Studies & Visiting Researcher, Research Center for World Buddhist Cultures, Ryukoku University, Japan Email: thaniyo.dcibs@gmail.com

Received February 11, 2021, Revised June 16, 2021,

Accepted September 9, 2021

This paper discusses textual research in Buddhist Studies beginning from Ancient Indian Philosophy to Early Buddhism, Abhidharma Buddhism, and Early Mahayana Buddhism. It provides case studies of Buddhist Studies research in Japan, which emphasizes both the “horizontal method of text-critical research”, comparing “parallel texts” from different sects in the same eras, and the “vertical method of text-critical research”, studying the development of various perspectives by examining a wide range of scriptures in a variety of languages.

Keywords: Buddhism, Buddhist Studies, Japan, Textual Research

1. ความนำ

เมื่อปี พ.ศ. 2545 ผู้เขียนได้มีโอกาสเดินทางไปศึกษาด้านพุทธศาสนา ณ มหาวิทยาลัยริวโคคุ (Ryukoku University 龍谷大学)¹ ประเทศญี่ปุ่น ซึ่งใช้เวลาในการศึกษาตั้งแต่ระดับปริญญาตรีจนถึงปริญญาเอก รวมทั้งสิ้น 8 ปี และได้เป็นอาจารย์สอนอยู่ที่มหาวิทยาลัยต่าง ๆ ในประเทศญี่ปุ่นราว 7 ปี จึงได้เดินทางกลับมายังประเทศไทย หนึ่งในคำถามที่ผู้เขียนถูกถามมากที่สุด ในระหว่างที่เป็นนักศึกษาและอาจารย์อยู่ที่นั่น คือ “ทำไมถึงเลือกที่จะมาศึกษาด้านพุทธศาสนาที่ประเทศญี่ปุ่น ในเมื่อพระพุทธศาสนาของประเทศไทยในสายตาของชาวโลกมีความเจริญรุ่งเรืองกว่าที่ประเทศญี่ปุ่น” คำตอบที่ผู้เขียนได้ตอบกลับไป คือ “ผู้เขียนเดินทางมาเพื่อศึกษาด้านพุทธศาสนา (Buddhist Studies 仏教学)²

¹ มหาวิทยาลัยริวโคคุ (Ryukoku University 龍谷大学) เป็นมหาวิทยาลัยเอกชน ซึ่งมีต้นกำเนิดจากการก่อตั้งโรงเรียนพระปริยัติธรรมของวัดนิชิฮอนงันจิ (西本願寺 nishihonganji) ก่อตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2182 (1639) โดยท่านเรียวยเนียว (良如 ryonyo) ประมุขนิกายรุ่นที่ 13 ของนิกายโจโดชินชู ฮอนงันจิหะ (浄土真宗本願寺派 jōdoshinshū honganjiha) ปัจจุบันเปิดการเรียนการสอน 10 คณะใน 3 วิทยาเขต มีคณาจารย์ 541 คนและนักศึกษา 20,969 คน (ข้อมูล ณ วันที่ 1 พฤษภาคม พ.ศ. 2563)

² คำว่า Buddhist Studies บางแห่งใช้ว่า Buddhology ในขณะที่ภาษาญี่ปุ่นใช้ว่า 仏教学 (bukkyō gaku) ภาษาจีนใช้ว่า 佛学 (fo xue) เป็นการศึกษาหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ โดยผู้ศึกษาไม่จำเป็นต้องเป็นชาวพุทธ อาจนับถือศาสนาอื่น หรือไม่นับถือศาสนาใดเลยก็ได้ เพราะเป็นการศึกษาอย่าง “ภววิสัย” (objectivity) ซึ่งในภาษาไทยเราใช้คำว่า “พุทธศาสตร์ศึกษา” แต่ในที่นี้ ผู้เขียนใช้คำว่า “พุทธศาสตร์” ซึ่งหมายเอา “ระบบวิชาความรู้ด้านพระพุทธศาสนา” ตามความหมายของคำว่า ศาสตร์ ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 ที่ว่า “ระบบวิชาความรู้” มักใช้ประกอบหลังคำอื่น เช่น วิทยาศาสตร์ ประวัติศาสตร์ มนุษยศาสตร์ เพื่อให้แตกต่างจากคำว่า “พุทธศาสน์” ที่หมายถึง “คำสอนของพระพุทธเจ้า” ซึ่งผู้ศึกษาคือชาวพุทธ ศึกษาคำสอนของพระพุทธเจ้าโดยเริ่มจากความศรัทธา เชื่อถือว่าคำสอนของพระพุทธองค์เป็นสัจธรรมความจริงทั้งหมด โดยเป็นการศึกษาอย่าง “อัตวิสัย” (subjectivity)

ณ ประเทศญี่ปุ่นเป็นหลัก ในขณะที่เดียวกัน ก็มีความสนใจในการศึกษาด้านพุทธศาสนา (Buddhism 仏教) ของญี่ปุ่นด้วย”

กล่าวมาถึงตอนนี้ ท่านผู้อ่านอาจจะมีความสงสัยในคำตอบที่ผู้เขียนได้ตอบไป เพราะมีศัพท์ 2 ศัพท์ คือ “พุทธศาสตร์” และ “พุทธศาสน” เกิดขึ้นในคำตอบนั้น เกี่ยวกับในเรื่องนี้ Prof. Dr. Akira Suganuma (菅沼晃) ได้กล่าวว่า

ก่อนอื่น มีเรื่องที่จะอยากจะทำความเข้าใจกันก่อน คือ “การศึกษาพุทธศาสน” (仏教を学ぶこと) และ “การศึกษาพุทธศาสตร์” (仏教学を学ぶこと) ไม่ได้เป็นสิ่งเดียวกันเสมอไปในกรณีที่เราศึกษา “พุทธศาสน” (仏教) นั้นเป็นการศึกษาโดยการนำตัวเราเข้าไปอยู่ในหลักคำสอนนั้น ๆ อย่างมีศรัทธา เพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตของเรา ในอีกด้านหนึ่ง คือ การศึกษา “พุทธศาสตร์” (仏教学) เป็นการศึกษาเชิงวิชาการโดยอาศัยองค์ความรู้ต่าง ๆ ในการศึกษาคัมภีร์และเอกสารต่าง ๆ โดยไม่ได้นำตัวของเราเข้าไป ซึ่งในบางครั้ง อาจจะได้ผลการศึกษาที่แตกต่างจากการศึกษาด้วยศรัทธาแบบ “พุทธศาสน”

(Suganuma, 2005, p. ii)

จากแนวคิดในเรื่องการศึกษาด้าน “พุทธศาสน” และ “พุทธศาสตร์” ดังกล่าว ท่านผู้อ่านคงพอจะเข้าใจถึงคำตอบที่ผู้เขียนได้ตอบไปแล้ว กล่าวคือ ผู้เขียนเดินทางไปประเทศญี่ปุ่นเพื่อศึกษาด้าน “พุทธศาสตร์” อันเป็นการศึกษาวิจัยเชิงวิชาการเป็นประการสำคัญ ดังนั้น ในบทความนี้ ผู้เขียนจะได้กล่าวถึงมุมมองในการศึกษาวิจัยด้านพุทธศาสตร์ในประเทศญี่ปุ่นที่ผู้เขียนได้มีโอกาสสัมผัสมา เพื่อเป็นมุมมองอีกด้านหนึ่งที่นำเสนอในการศึกษาวิจัยด้านพุทธศาสตร์ โดยในบทความนี้จะเริ่มต้นที่ปรัชญาอินเดียโบราณในยุคพระเวทและอุปนิษัท มาถึงพระพุทธศาสนา ยุคต้น ยุคอิทธิธรรม และพระพุทธศาสนามหายานยุคต้นในที่สุด

2. การศึกษาวิจัยด้านพุทธศาสตร์สมัยใหม่

ระเบียบวิธีวิจัยด้านพุทธศาสตร์สมัยใหม่ บุกเบิกขึ้นโดยนักวิชาการตะวันตกราวคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งเป็นช่วงที่มีการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างยุโรปและเอเชีย โดยเฉพาะยุคอาณานิคมที่ทางอังกฤษเข้ามายังอินเดีย ศรีลังกา เมียนมา (พม่า) ซึ่งตัวอย่างหนึ่งที่เราเห็นประจักษ์ คือ การก่อตั้งสมาคม Pali Text Society หรือที่รู้จักกันในชื่อสมาคมบาลีปกรณ์ ในปี พ.ศ. 2424 (1881) โดย Prof. Dr. Thomas William Rhys Davids ต่อมาทางญี่ปุ่นได้ส่งนักวิชาการไปศึกษาในยุโรปเมื่อราว 120 ปีก่อน และได้กลับมาเปิดศูนย์วิจัยด้านพุทธศาสตร์ในมหาวิทยาลัยโตเกียว ซึ่งพระไตรปิฎกของเถรวาทรวมถึงคัมภีร์พุทธเถรวาทที่สำคัญ เช่น มิลินทปัญหา วิสุทธิมรรค เป็นต้น นักวิชาการชาวญี่ปุ่นได้แปลออกมาเป็นภาษาญี่ปุ่นฉบับแรกเมื่อปี พ.ศ. 2478 (1935) ซึ่งเป็นเวลาก่อนที่จะเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 และเสร็จสมบูรณ์ในปี พ.ศ. 2484 (1941) ก่อนที่ประเทศไทยจะแปลพระไตรปิฎกบาลีเป็นภาษาไทยเสร็จสมบูรณ์เสียอีก ก่อนหน้านั้น นักวิชาการชาวญี่ปุ่นรู้จักแต่เพียงคัมภีร์พุทธที่บันทึกด้วยภาษาจีนโบราณเท่านั้น

จุดเด่นที่น่าสนใจในเรื่องการศึกษาวิจัยด้านพุทธศาสตร์ของประเทศญี่ปุ่น คือ มีมาตรฐานการศึกษาที่สูง ปัจจุบันในประเทศญี่ปุ่นมีนักวิชาการด้านพุทธศาสตร์เป็นจำนวนมาก ดังจะเห็นได้จากการประชุมนักวิชาการด้านพุทธศาสตร์ ที่จัดโดยสมาคม Japanese Association of Indian and Buddhist Studies (日本印度学仏教学会) ซึ่งก่อตั้งในปี พ.ศ. 2494 (1951) ปัจจุบันมีสมาชิกราว 2,400 คน มีบทความตีพิมพ์กว่า 13,922 บทความ (ข้อมูล ณ วันที่ 7 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2564) แม้่นักวิชาการญี่ปุ่นส่วนใหญ่จะมีความเชี่ยวชาญในพุทธมหายานและวัชรยานก็ตาม แต่นักวิชาการผู้เชี่ยวชาญในสาขาพุทธเถรวาทในญี่ปุ่นก็มีไม่น้อย ดังจะเห็นได้จากการแปลพระไตรปิฎกเถรวาทรวมถึงคัมภีร์พุทธเถรวาทที่สำคัญเสร็จสิ้นเมื่อราว 80 ปีที่แล้ว และการก่อตั้งสมาคม Society for the Study of Pali and Buddhist Culture (パリー学仏教文化学会) ที่มุ่งเน้นการศึกษาคัมภีร์พุทธเถรวาทที่ใช้ภาษาบาลีในการบันทึกเป็นสำคัญ

3. รูปแบบการศึกษาวิจัยด้านพุทธศาสตร์

ในการศึกษาวิจัยทั้งสายวิทยาศาสตร์และศิลปศาสตร์นั้น เมื่อแบ่งตามประโยชน์ของการวิจัยแล้ว สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 รูปแบบโดยสังเขป³ คือ รูปแบบที่ 1 “การวิจัยพื้นฐาน” (basic research) หรือ “การวิจัยบริสุทธิ์” (pure research) เป็นการวิจัยที่มีจุดมุ่งหมายในการหาทฤษฎี สูตร ความรู้ใหม่ เพื่อเป็นพื้นฐานในการขยายความรู้ทางวิชาการในการศึกษาเรื่องอื่น ๆ ต่อไป หรือตรวจสอบทฤษฎีเดิมที่มีอยู่แล้ว และรูปแบบที่ 2 “การวิจัยประยุกต์” (applied research) เป็นการวิจัยที่มุ่งเน้นในการค้นหาความรู้ เพื่อนำความรู้ที่ได้ไปใช้ในการแก้ปัญหาต่าง ๆ หรือใช้ในการกำหนดนโยบายและตัดสินใจ กล่าวคือ เป็นการวิจัยมุ่งเน้นนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ในทางปฏิบัติเป็นสำคัญ

สำหรับการวิจัยด้านพุทธศาสตร์ เมื่ออาศัยรูปแบบการวิจัยดังกล่าว สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 รูปแบบ กล่าวคือ รูปแบบที่ 1 “การวิจัยเชิงคัมภีร์” (textual research) เป็นการศึกษาค้นคว้าโดยอาศัยแหล่งข้อมูลสำคัญ คือ คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์วิเสส รวมถึงคัมภีร์พระพุทธศาสนาของนิกายต่าง ๆ ที่บันทึกด้วยภาษาสันสกฤต จีนโบราณ ทิเบต เป็นต้น และบันทึกประวัติศาสตร์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยการวิจัยเชิงคัมภีร์นี้ สามารถแบ่งออกได้อีก 2 รูปแบบ คือ “การวิจัยในแนวตั้ง” (vertical) ซึ่งเป็นการวิจัยคัมภีร์ตามลำดับขั้นของการกำเนิดโดยลำดับ ตั้งแต่ชั้นพระไตรปิฎก ชั้นอรรถกถา ชั้นฎีกา ชั้นอนุฎีกา ในจารีตหรือนิกายเดียวกัน และ “การวิจัยในแนวระนาบ” (horizontal) ซึ่งเป็นการวิจัยคัมภีร์ที่เกิดขึ้น

³ การจำแนกรูปแบบของการวิจัยตามประโยชน์นั้น แบ่งออกเป็น 3 รูปแบบ ได้แก่ รูปแบบที่ 1 การวิจัยพื้นฐาน (basic research) หรือการวิจัยบริสุทธิ์ (pure research) รูปแบบที่ 2 การวิจัยประยุกต์ (applied research) และรูปแบบที่ 3 การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (action research) (ภัทรา นิคมานนท์, 2544, หน้า 11-13) อย่างไรก็ตาม สำหรับรูปแบบที่ 3 นี้อาจสงเคราะห์ในรูปแบบที่ 2 ได้ จึงกล่าวไว้ในที่นี้เพียง 2 รูปแบบ

ในระดับชั้นเดียวกัน เช่น ชั้นพระไตรปิฎกกับชั้นพระไตรปิฎก หรือชั้นอรรถกถากับชั้นอรรถกถา เป็นต้น โดยเป็นการศึกษาเปรียบเทียบข้ามจารีตหรือนิกาย การวิจัยในลักษณะนี้เป็นการวิจัยพื้นฐานหรือการวิจัยบริสุทธิ์ รูปแบบที่ 2 “การวิจัยภาคสนาม” (field research) เป็นการศึกษาวิจัยเชิงสังคมวิทยา โดยศึกษาความสัมพันธ์ของคำสอน หลักปฏิบัติต่าง ๆ กับการเปลี่ยนแปลงทางทัศนคติ พฤติกรรมของบุคคล หรือสังคมที่เกี่ยวข้อง การวิจัยในลักษณะนี้เป็นการวิจัยประยุกต์

การวิจัยพุทธศาสตร์ในประเทศไทยโดยส่วนใหญ่ มีแนวโน้มไปในทิศทาง การวิจัยภาคสนาม โดยมุ่งเน้นไปที่การวิจัยเชิงสังคมวิทยา แต่ผลงานการวิจัยเชิง คัมภีร์ในรูปแบบที่ 1 นั้นยังมีไม่มากนัก หรือหากจะมีปรากฏ มักจะเป็นหลักฐาน จากคัมภีร์ภาษาบาลีเป็นหลัก ไม่มากนักที่จะพบการศึกษาเปรียบเทียบข้ามสาย คัมภีร์ ในขณะที่การวิจัยพุทธศาสตร์ในต่างประเทศ เช่น ประเทศในยุโรปและญี่ปุ่น มุ่งเน้นไปที่การวิจัยเชิงคัมภีร์ในรูปแบบที่ 1 มากกว่า

4. การศึกษาวิจัยเชิงคัมภีร์ด้านพุทธศาสตร์ในประเทศญี่ปุ่น

การเรียนการสอนในมหาวิทยาลัย รวมถึงการวิจัยด้านพุทธศาสตร์ในระดับ บัณฑิตวิทยาลัยและศูนย์วิจัยต่าง ๆ ภายในประเทศญี่ปุ่น ดังที่กล่าวในข้างต้นว่า โดยส่วนใหญ่เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคัมภีร์เป็นหลัก ส่วนรูปแบบการวิจัยภาคสนาม เช่น การออกแบบสอบถามเพื่อรวบรวมข้อมูล วิเคราะห์และค้นหาคำตอบ เป็นต้น จะอยู่ในส่วนของสายสังคมศาสตร์เป็นหลัก และเมื่อกล่าวถึงการศึกษาคัมภีร์ จะพบทั้งรูปแบบที่เป็น “การวิจัยในแนวตั้ง” และ “การวิจัยในแนวนอน” เพราะด้วยประวัติศาสตร์อันยาวนานกว่า 2,500 ปีของพระพุทธศาสนา ที่แต่เดิม มีเพียงปรัชญาแนวคิดเพียงหนึ่งเดียว แต่ภายหลังพุทธปรินิพพานราว 100 ปี พระพุทธศาสนาได้แบ่งแยกออกเป็น 2 นิกาย คือ เถรวาทและมหาasanghika (Mahāsāṃghika) และภายหลังจากนั้น ช่วงราว 100-200 ปีหลังพุทธปรินิพพาน นิกายทั้งสองนี้ได้แบ่งแยกออกเป็นนิกายย่อยอีกรวม 18-20 นิกาย เช่น มหิสาสะกะ

(Mahīśāsaka) ธรรมคุปตกะ (Dharmaguptaka) เป็นต้น⁴ โดยนิกายย่อยต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนมีปรัชญาแนวคิดที่มีจุดร่วมที่เหมือนกันและอัตลักษณ์ที่แตกต่างกันในเวลาเดียวกัน ทั้งนี้ยังไม่ได้รวมถึงปรัชญาแนวคิดของพุทธศาสนาหายานหรือวัชรยานที่มีความหลากหลายแยกย่อยลงไปอีก ต่อจากนี้ไปจะได้กล่าวถึงแนวทางในการวิจัยเชิงคัมภีร์ทั้งในแนวดิ่งและแนวนอน

4.1 ปรัชญาอินเดียโบราณ

มุ่งเน้นไปที่ศาสนาและแนวคิดในอินเดียโบราณ ตั้งแต่ยุคพระเวทมาจนถึงยุคอุปนิษัท ราว 1,500-500 ปีก่อนคริสตกาล ซึ่งทำให้ผู้ศึกษาได้เห็นภาพของปรัชญาและแนวคิดต่าง ๆ ก่อนที่พระพุทธศาสนาจะบังเกิดขึ้น ซึ่งนักวิชาการที่ศึกษาพระพุทธศาสนายุคต้น ส่วนใหญ่จะให้ความสำคัญกับการศึกษาปรัชญาอินเดียโบราณนี้ เพราะจะทำให้ผู้ศึกษาเห็นภูมิหลังทั้งสภาพสังคมและแนวคิดก่อนที่พระพุทธศาสนาจะถือกำเนิดขึ้น

⁴ ในคัมภีร์ทีปวงศ์ (*Dīpavamsa*) มหาวงศ์ (*Mahāvamsa*) ซึ่งเป็นพงศาวดารบันทึกประวัติศาสตร์ของลังกา (ศรีลังกา) ในอดีต ซึ่งในคัมภีร์ทั้งสองนี้มีการบันทึกเรื่องราวของพระพุทธศาสนาในด้านประวัติศาสตร์ไว้ด้วย ในเรื่องเกี่ยวกับการแบ่งแยกนิกายในพระพุทธศาสนานั้นได้มีการบันทึกว่า “มีการแบ่งแยกออกเป็น 18 นิกาย” ในขณะที่ยุคสมัยเถโถปรจนจักร (*Samayabhedoparacanacakra* 異部宗輪論) ซึ่งเป็นคัมภีร์ของสรวาสติวาท ระบุว่าโดยพระวสุมิตร (Vasumitra) ปัจจุบันไม่ปรากฏต้นฉบับสันสกฤตหลงเหลือเพียงฉบับแปลจีนโบราณ 3 ฉบับและฉบับแปลทิเบต 1 ฉบับ (ศึกษาเพิ่มเติมได้ใน เมธี พัทธกษีธีระธรรม (2559ก) (2559ข) (2561)) ได้กล่าวถึงว่า “มีการแบ่งแยกออกเป็น 20 นิกาย” นอกจากนี้ ยังได้กล่าวถึงนิกายต่าง ๆ รวม 34 นิกายที่พบในบันทึกและศิลาจารึกต่าง ๆ (Bureau, 1955, pp. 309-310) อย่างไรก็ตาม ในวงการวิชาการพุทธศาสตร์ เมื่อจะกล่าวถึงพระพุทธศาสนาในยุคแบ่งแยกนิกายนี้ มักจะใช้ว่า “พระพุทธศาสนา 18-20 นิกาย”

4.1.1 พระเวทและอุปนิษัท

เริ่มต้นจากการที่ชนเผ่าอารยันเดินทางเข้ามายังลุ่มแม่น้ำสินธุ (Indus) และได้สู้รบกับชนเผ่าพื้นเมือง เมื่อชนเผ่าอารยันนี้ปักหลักลงที่ภูมิภาคปัญจาบ (Punjab) ซึ่งอยู่ทางตะวันออกของปากีสถานและทางเหนือของอินเดียในปัจจุบัน แล้ว ได้มุ่งเน้นในเรื่องการประกอบพิธีกรรม เช่น การบูชาฮินดู และมีวิวัฒนาการในลำดับต่อมา นี่คือจุดเริ่มต้นของศาสนาพราหมณ์ในยุคต้น โดยคัมภีร์พระเวทสำคัญที่ใช้ในการศึกษาปรัชญาอินเดียโบราณ ประกอบด้วย ฤคเวท (*Rgveda*)⁵ สามเวท (*Samaveda*)⁶ ยชุรเวท (*Yajurveda*)⁷ อถรรวเวท (*Atharvaveda*)⁸

⁵ ในประวัติศาสตร์ของพระเวทอันยาวนาน ถือว่าคัมภีร์ฤคเวทนี้มีอายุที่เก่าแก่ที่สุด ซึ่งมีจำนวนทั้งสิ้น 10 เล่ม ที่เรียกว่า “มนดัล” (mandala) มีรูปแบบภาษาและไวยากรณ์ที่ซับซ้อนกว่าภาษาสันสกฤตแบบแผน (Classical Sanskrit) บ้างเรียกภาษาสันสกฤตในฤคเวทนี้ว่าภาษาสันสกฤตพระเวท (Vedic Sanskrit) เนื้อหาส่วนใหญ่เป็นการสรรเสริญเทพเจ้าทั้งหลาย ซึ่งจำนวน 1 ใน 4 ของเนื้อความเป็นการสรรเสริญคุณของพระอินทร์ (Indra)

⁶ เป็นคัมภีร์ที่ใช้สดสรรเสริญเทพเจ้าทั้งหลาย มีเนื้อหาส่วนใหญ่ที่นำมาจากคัมภีร์ฤคเวท จึงไม่ค่อยปรากฏสิ่งใหม่ในคัมภีร์นี้มากนัก อย่างไรก็ตาม ด้วยเนื้อหาที่ปรากฏในคัมภีร์สามเวทนี้ ทำให้เราทราบถึงเนื้อความที่พราหมณ์ในยุคพระเวทสดสรรเสริญเทพเจ้า

⁷ เป็นคัมภีร์ที่ใช้อธิบายการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ โดยคัมภีร์ที่ปรากฏในคัมภีร์ฤคเวทมาดัดแปลงและเรียบเรียงเป็นร้อยแก้ว เพื่อใช้ในการประกอบพิธีกรรม (ในที่นี้ผู้เขียนใช้คำว่า “มนตร์” เนื่องจากมีความเกี่ยวข้องกับศาสนาอื่น คือ ศาสนาพราหมณ์ ตามที่ได้จำแนกความแตกต่างของคำว่า “มนต์” และ “มนตร์” ไว้ว่า หากเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา จะใช้ “มนต์” เช่น เจริญพระพุทธมนต์ แต่ถ้าเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับศาสนาอื่น จะใช้ “มนตร์” เช่น เวทมนตร์คาถา (จำนวน ศ. ทองประเสริฐ, 2528, หน้า 43-44)

⁸ บ้างใช้ในภาษาไทยว่า อถรรพเวท หรือ อาถรรพเวท มีเนื้อหาที่ค่อนข้างจะแตกต่างจากคัมภีร์ทั้งสามข้างต้น โดยอถรรวเวทนี้แต่เดิมเรียกว่า อถรรววงคิรส (*Atharvāṅgras*) ซึ่งมีอิทธิพลในยุคพระเวทนี้ จนกระทั่งได้รับการยอมรับให้เป็นคัมภีร์ที่ 4 ต่อจากคัมภีร์ทั้งสามในข้างต้น โดยมีเนื้อหาที่เกี่ยวกับ วิธีรักษาโรค มนต์ขับไล่สิ่งชั่วร้าย หรือพิธีกรรมที่เกี่ยวเนื่องกับกษัตริย์ เป็นต้น

ในยุคพระเวทที่มีคัมภีร์ทั้ง 4 คัมภีร์ดังกล่าวนั้น ได้ปักหลักอยู่ทางภาคตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย และภายหลังจากนั้น ค่อย ๆ แผ่ขยายลงมาทางตอนกลางของแม่น้ำสินธุ เมื่อกาลเวลาผ่านไป ได้มีแนวคิดต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมาย ในจำนวนนั้นมีแนวคิดที่เป็นปฏิปักษ์ต่อพระเวทอยู่ไม่น้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในเรื่องของการเวียนว่ายตายเกิดและการหลุดพ้น ซึ่งคัมภีร์ที่ตอบโจทย์เหล่านี้ คือ คัมภีร์อุปนิษัท (*Upaniṣad*) โดยแบ่งออกเป็น 3 ช่วงเวลา คือ อุปนิษัทประเภทร้อยแก้วยุคต้น อุปนิษัทประเภทร้อยกรองยุคกลาง อุปนิษัทประเภทร้อยแก้วยุคหลัง (Numata, 2005, pp. 2-7)

เกี่ยวกับประเด็นปัญหาในยุคพระเวทจนถึงยุคอุปนิษัทอีกมากมาย อาทิ การกำเนิดแนวคิดเรื่องพระพรหม ซึ่งแต่เดิมในคัมภีร์ฤคเวทได้ให้ความสำคัญกับพระอินทร์ แต่เหตุใดพระพรหมจึงมีบทบาทมากกว่าในยุคถัดมา หรือสาเหตุที่ทำให้เกิดแนวคิดเรื่อง “พรหมัน-อาตมัน” ที่ถือเป็นแนวคิดหลักในยุคอุปนิษัท รวมถึงการกำเนิดและวิวัฒนาการของคัมภีร์ต่าง ๆ ในยุคอุปนิษัทนี้ เป็นต้น ซึ่งล้วนเป็น “การวิจัยเชิงคัมภีร์ในแนวทาง” อันเป็นสิ่งท้าทายในการศึกษาวิจัยต่อไป

4.1.2 กลุ่มอาชีวกะและเซน

ในช่วง 5-6 ศตวรรษก่อนคริสตกาล ได้มีแนวคิดที่แตกต่างไปจากแนวคิดกระแสหลักของพระเวทและอุปนิษัท กล่าวคือ ไม่เห็นด้วยกับแนวคิดในเรื่องพิธีกรรมบวงสรวงพระผู้เป็นเจ้า และไม่เห็นว่าวิธีการดังกล่าวจะนำไปเพื่อการหลุดพ้นแต่อย่างใด ซึ่งกลุ่มแนวคิดที่แตกต่างนี้ ในคัมภีร์ของเซนหรือไชนะ (Jaina) กล่าวว่ามียากถึง 363 กลุ่มแนวคิด ในขณะที่คัมภีร์ในพระพุทธศาสนากล่าวว่ามีอยู่ 62 กลุ่มแนวคิด สำหรับคัมภีร์พระพุทธศาสนาชั้นพระไตรปิฎก ได้กล่าวถึงกลุ่มแนวคิดทั้ง 62 กลุ่มไว้ในพระสูตรตันตปิฎก สीलขันธวรรค พรหมชาลสูตร และกล่าวถึงกลุ่มแนวคิดของครูทั้งหกในสามัญญผลสูตร ซึ่งปรากฏทั้งฝ่ายบาลีและสันสกฤต ได้แก่ ปุณณกัสสปะ มักขลิโคศล อชิตเกสสัมพล ปุฏฐักจายนะ นิครนถนาฏบุตร และสัณฺฑยเวลัฏฐบุตร ในจำนวนนี้ แนวคิดของมักขลิโคศล ซึ่งเป็น

กลุ่มอาชีวกะ (Ājīvaka) และนิครนถนาฏบุตร ซึ่งรู้จักในชื่อของเซน ได้มีปรากฏหลักฐานสืบเนื่องมาถึงปัจจุบัน

ในฝั่งของนิครนถนาฏบุตรหรือมหาวิระ มีคัมภีร์ที่สืบทอดมาถึงปัจจุบัน บันทึกด้วย “ภาษากังมาคธี” ซึ่งเป็นภาษาปรากฏอยู่ที่อยู่ในกลุ่มเดียวกับภาษาบาลี ประกอบไปด้วย 14 ปุระ (Pūrva) 12 อังคะ (Aṅga) แต่อังคะที่ 12 คือ ติฏฐิวยะ (Ditṭhivaya) ได้สูญหายไป ปัจจุบันจึงหลงเหลืออยู่เพียง 14 ปุระ 11 อังคะเท่านั้น (Jain, 1929, p. 135) และสำหรับฝั่งของมกฺขลิกโคศล (บางแห่งในคัมภีร์ของเซน เรียกว่า โคศลมกฺขลิกบุตร) มีตำนานกล่าวถึงว่า ภายหลังจากที่มกฺขลิกโคศลได้สิ้นอายุขัยลง ศิษย์ทั้งหลายได้รวบรวมคำสอนของมกฺขลิกโคศลไว้ แต่เป็นที่น่าเสียดายว่า ปัจจุบันยังไม่พบคัมภีร์ของทางอาชีวกะ⁹ จะมีก็เพียงหลักฐานที่ปรากฏอยู่ในหลักศิลาจารึกต่าง ๆ และที่กล่าวพาดพิงถึงในคัมภีร์ชั้นพระไตรปิฎกทั้งฝ่ายบาลีและสันสกฤต รวมถึงคัมภีร์ของฝั่งเซน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในอังคะที่ 5 คือ วยาหปันนัตติ (Viyāhapannatti) ได้บันทึกการจารึกไปของมหาวิระและมกฺขลิกโคศล (Tanikawa, 2005, pp. 21-22)

เกี่ยวกับกรณีศึกษาเรื่องของเซนที่มีคัมภีร์ที่บอกเล่าเรื่องราวของตนเอง และอาชีวกะที่ปัจจุบันไม่พบคัมภีร์ของตนเอง แต่มีเรื่องราวที่บอกเล่าผ่านหลักศิลาจารึกและคัมภีร์พระพุทธศาสนา ล้วนเป็นหลักฐานสำคัญทางประวัติศาสตร์ที่ทำให้ผู้ศึกษาเข้าใจถึงแนวคิดของ “สมณะ” ที่มีความแตกต่างจาก “พราหมณ์ในยุคอนุษัฏ” เราอาจเรียกการศึกษาเปรียบเทียบคัมภีร์ของกลุ่มนิกายต่าง ๆ ในลักษณะนี้ว่า “การวิจัยเชิงคัมภีร์ในแนวระนาบ” เพราะต่างเกิดขึ้นบนดินแดนเดียวกัน ในสภาพสังคมและช่วงเวลาใกล้เคียงกัน จึงมีความเป็นไปได้ที่จะมีอิทธิพลซึ่งกันและกัน

⁹ ศึกษาเพิ่มเติมเกี่ยวกับเรื่องราวและแนวคำสอนของอาชีวกะได้ใน Basham (1951) ซึ่งได้รวบรวมหลักฐานและแหล่งอ้างอิงสำคัญต่าง ๆ รวมถึงบทวิเคราะห์ที่เกี่ยวข้องกับอาชีวกะไว้ได้อย่างดี

4.2 พระพุทธศาสนาในอินเดีย

พระพุทธศาสนาได้เกิดขึ้นท่ามกลางกระแสความเชื่อต่าง ๆ ซึ่งกลุ่มแนวคิดที่แตกต่างนี้มีมากถึง 363 กลุ่มแนวคิดตามที่ปรากฏในคัมภีร์ของเซน หรือ 62 กลุ่มแนวคิดในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ภายหลังการตรัสรู้ธรรมของพระสัมมาพุทธเจ้า พระองค์ได้ประกาศพระศาสนาตลอด 45 ปี ซึ่งแผ่ขยายออกไปเป็นบริเวณกว้างขวางอยู่บริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดียและบริเวณทางตอนใต้ของเนปาล ครั้นภายหลังพุทธปรินิพพานได้ 3 เดือน คณะสงฆ์ 500 รูปนำโดยพระมหากัสสปะได้กระทำการสังคายนาครั้งแรกในประวัติศาสตร์ ภายหลังจากนั้นราว 100 ปี ในคราวที่มีการสังคายนาครั้งที่ 2 ได้ปรากฏหลักฐานว่า คณะสงฆ์แผ่ขยายไปอย่างกว้างขวางจนถึงทางตอนใต้และฝั่งตะวันออกของอินเดีย จากการสังคายนาครั้งที่ 2 ถึงครั้งที่ 3 ในยุคของพระเจ้าอโศก (ปีครองราชย์ 267-232 ปีก่อนคริสตกาล) รวมระยะเวลาราว 100 ปีเศษ พระพุทธศาสนาได้แบ่งแยกนิกายออกไป 18-20 นิกาย แผ่ขยายออกทั่วอินเดียรวมถึงดินแดนส่วนใหญ่ของอัฟกานิสถานและปากีสถานในปัจจุบัน นอกจากนี้ พระเจ้าอโศกยังทรงส่งสมณทูตไปยังต่างแดน เช่น ศรีลังกา สุวรรณภูมิ อียิปต์ กรีก จนกระทั่งช่วงราว 100-200 ปีก่อนคริสตกาล พระพุทธศาสนาขยายได้ถือกำเนิดขึ้น

ในช่วงระยะเวลา 5 ศตวรรษของพระพุทธศาสนา นักวิชาการได้แบ่งออกเป็นยุคใหญ่ ๆ ได้ 3 ยุค ได้แก่ 1. พระพุทธศาสนายุคต้น 2. พระพุทธศาสนายุคอภิธรรม 3. พระพุทธศาสนามหายานยุคต้น ต่อจากนี้ไปจะได้กล่าวถึง คัมภีร์พระพุทธศาสนาในแต่ละยุค รวมถึงแนวทางในการวิจัยเชิงคัมภีร์ของยุคนั้น ๆ

4.2.1 พระพุทธศาสนายุคต้น

ตลอดระยะเวลา 45 ปีที่พระพุทธองค์ได้ประกาศพระศาสนา หากจะกล่าวถึงแนวคิดที่ปรากฏ อาจกล่าวได้ว่า สรุปความรวมลงที่แนวคิดเรื่อง “สามัญลักษณ์ะ” คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา และ “อริยสัจ 4 อริยมรรคมีองค์ 8” ในพระสูตรต้นตอปิฎก รวมถึง “สิกขาบท” อันเป็นระเบียบแบบแผนของหมู่สงฆ์ในพระวินัยปิฎก

ซึ่งสามารถพบเห็นได้จาก “คัมภีร์พระพุทธศาสนายุคต้น” ที่คณะสงฆ์โดยการนำของพระมหากัสสปะได้ทำการรวบรวมพระธรรมวินัยขึ้นภายหลังพุทธปรินิพพาน 3 เดือน ใช้ระยะเวลารวม 7 เดือนจึงเสร็จสิ้น อย่างไรก็ตาม เมื่อเรากล่าวถึง “คัมภีร์พระพุทธศาสนายุคต้น” ที่สืบทอดมาถึงปัจจุบัน ในศรีลังกาและประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่นับถือพระพุทธศาสนาเถรวาท จะหมายถึงคัมภีร์พระไตรปิฎกเถรวาทที่บันทึกด้วยภาษาบาลี ในขณะที่นักวิชาการพุทธศาสตร์ในญี่ปุ่นและฝั่งตะวันตกโดยส่วนใหญ่ก็มีความเห็นว่า พระไตรปิฎกเถรวาทที่บันทึกด้วยภาษาบาลีมีความเก่าแก่ที่สุด แต่ในขณะเดียวกัน ก็ต้องไม่ละเลยความจริงที่ว่า นี่เป็นเพียงคัมภีร์ของฝ่ายเถรวาทเท่านั้น กล่าวคือ นับเป็นนิกาย 1 ใน 2 นิกาย เมื่อครั้งที่มีการสังคายนาครั้งที่ 2 และเป็นนิกาย 1 ใน 18-20 นิกายเมื่อครั้งที่มีการสังคายนาครั้งที่ 3 ดังนั้น ในการศึกษา “คัมภีร์พระพุทธศาสนายุคต้น” เราจึงจำเป็นต้องอาศัยสิ่งที่เรียกว่า “คัมภีร์คู่ขนาน” (parallel texts) ซึ่งเป็นคัมภีร์ชั้นพระไตรปิฎกของนิกายอื่น ๆ ใน 18-20 นิกายที่หลงเหลือมาถึงปัจจุบันด้วย

ด้วยเหตุนี้ เวลาที่นักวิชาการจะศึกษาวิจัย “คัมภีร์พระพุทธศาสนายุคต้น” จึงได้อาศัยการวิจัยในแนวระนาบ เปรียบเทียบคัมภีร์ชั้นพระไตรปิฎกโดยมุ่งเน้นไปที่คัมภีร์พระสูตรต้นตอปิฎกและพระวินยปิฎก โดยพระสูตรต้นตอปิฎกของเถรวาทเรียกว่า “นิกาย” (*Nikāya*) และคัมภีร์พระสูตรต้นตอปิฎกของนิกายอื่น ๆ ที่นอกเหนือจากเถรวาท เรียกว่า “อาคม” (*Āgama*) โดยพระสูตรต้นตอปิฎกนิกายอื่น 4 อาคมที่หลงเหลือมาถึงปัจจุบัน ได้แก่ 1. ทิรฆอาคม (*Dirgha-āgama* 長阿含經 : T 1¹⁰) เป็นคัมภีร์ของนิกายธรรมคุปตะกะ (*Dharmaguptaka* 法藏部) เทียบเคียงได้กับทีฆนิกายของเถรวาท 2. มัชฌมอาคม (*Madhyama-āgama* 中阿含經 : T 26) เป็นคัมภีร์ของสรวาสตีวาท (*Sarvāstivāda* 說一切有部) เทียบเคียงได้กับมัชฌมิกนิกาย 3. สังยุตตอาคม (*Samyukta-āgama* 雜阿含經 : T 99) เป็นคัมภีร์ของสรวาสตีวาท (*Sarvāstivāda* 說一切有部) นอกจากนี้ ยังมีฉบับแปล

¹⁰ พระไตรปิฎกฉบับไทโชชินชู (大正新脩大藏經 *Taishō shinshū daizōkyō*) หมายเลขพระสูตรที่ 1

อีกสำนวนหนึ่ง (別譯雜阿含經 : T 100) ซึ่งไม่ปรากฏทั้งผู้แปลและนิยายที่สังกัดทั้ง 2 ฉบับนี้เทียบเคียงได้กับสังยุตตนิกาย 4. เอกโกตตรอาคม (*Ekottara-āgama* 增壹阿含經 : T 125) บ้างว่าเป็นคัมภีร์ของมหาสาณฆิกะ (*Mahāsāṃghika* 摩訶僧祇部) (Mori, 1999, p. 69) บ้างว่าเป็นของธรรมคุปตะกะ (Warder, 2004, p. 6) เทียบเคียงได้กับอังคุตตรนิกาย นอกจากนี้ ยังมีบางคัมภีร์ในขุททกนิกาย ที่ถือว่าเป็นคัมภีร์พระพุทธศาสนาต้นยุค ได้แก่ ธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ สุตตนิบาต เถรคาถา เถรีคาถา ชาตก (Mayeda, 2001, pp. 61-62) ซึ่งในจำนวนนี้ ธรรมบทและชาตก ก็มีคัมภีร์คู่ขนานที่ใช้ในศึกษาด้วยเช่นกัน โดยนับเดียวกันนี้ คัมภีร์พระวินัยปิฎกก็มีการศึกษาเทียบเคียงกับนิยายอื่นที่ไม่ใช่เถรวาทเช่นเดียวกัน ซึ่งคัมภีร์พระวินัยปิฎกของนิยายอื่นที่หลงเหลือมาถึงปัจจุบันมีอยู่ถึง 5 ฉบับ ได้แก่ 1. มหิศาสิกวินัย (*Mahīśāsaka Vinaya* 五分律 : T 1421) 2. มหาสาณฆิกวินัย (*Mahāsāṃghika Vinaya* 摩訶僧祇律 : T 1425) 3. ธรรมคุปตวินัย (*Dharmaguptaka Vinaya* 四分律 : T 1428) 4. สรวาสติวาทวินัย (*Sarvāstivāda Vinaya* 十誦律 : T 1435) 5. มุลสรวาสติวาทวินัย (*Mūlasarvāstivāda Vinaya* 根本說一切有部毘奈耶 : T 1442) รูปแบบการศึกษาคัมภีร์ในชั้นนี้อาจนำไปสู่หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาในยุคต้นได้

แม้ว่าการวิจัยในแนวระนาบใน “คัมภีร์พระพุทธศาสนายุคต้น” จะยึดถือเอาคัมภีร์ในระดับชั้นเดียวกันดังที่กล่าวมาแล้วก็ตาม แต่เนื่องจากคัมภีร์พระพุทธศาสนายุคต้นที่หลงเหลือมาถึงปัจจุบัน เว้นจากของเถรวาทแล้วมีอยู่จำนวนไม่มากนัก นอกจากนี้ โดยส่วนใหญ่ยังเป็นฉบับแปลจีนโบราณที่ไม่ใช่ต้นฉบับสันสกฤตอีกด้วย ดังนั้น ในการวิจัยในแนวระนาบนี้ยังสามารถแบ่งลำดับชั้นของ “ความเก่าแก่ของคัมภีร์ยุคต้น” ออกเป็น 3 ระดับ ได้แก่ ลำดับชั้นที่ 1 “เนื้อหาที่ปรากฏทั้งฉบับบาลีและฉบับแปลจีนโบราณ” ลำดับชั้นที่ 2 “เนื้อหาที่ปรากฏเฉพาะในฉบับบาลีเท่านั้น” และลำดับชั้นที่ 3 “เนื้อหาที่ปรากฏเฉพาะในฉบับแปลจีนโบราณเท่านั้น” สำหรับ “เนื้อหาที่ปรากฏทั้งฉบับบาลีและฉบับแปลจีนโบราณ” ในทางทฤษฎีถือว่ามีความเป็นไปได้สูงที่จะเกิดขึ้นตั้งแต่สมัยพุทธกาล เพราะมีปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทั้ง

2 ฝ่าย ดังนั้น เมื่อพิจารณาถึงลำดับชั้นของ “ความเก่าแก่ของคัมภีร์ยุคต้น” จึงอาจกล่าวได้ว่าจัดอยู่ในลำดับชั้นที่ 1 สำหรับ “เนื้อหาที่มีปรากฏเฉพาะในฉบับบาลีเท่านั้น” เป็นเนื้อหาที่เป็นต้นฉบับบาลีดั้งเดิม ยังไม่ได้ถูกแปลเป็นภาษาที่ 2 เฉกเช่นฉบับแปลจีนโบราณ ดังนั้น เมื่อกล่าวถึงความเก่าแก่ของคัมภีร์ยุคต้น จึงจัด “เนื้อหาที่มีปรากฏเฉพาะในฉบับบาลีเท่านั้น” อยู่ในลำดับชั้นที่ 2 และจัด “เนื้อหาที่ปรากฏเฉพาะในฉบับแปลจีนโบราณเท่านั้น” เป็นลำดับชั้นที่ 3

ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ งานวิจัยที่อาศัยคัมภีร์พระพุทธศาสนายุคต้นหลากหลายนิกาย จึงเป็นกุญแจสำคัญในการไขไปสู่สิ่งที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแสดงไว้ในครั้งพุทธกาล ซึ่งงานวิจัยเกือบศตวรรษที่ผ่านมาของประเทศญี่ปุ่นมีอยู่มากมาย รวมถึงเป็นที่รู้จักและยอมรับในวงการพุทธศาสตร์โลก นอกจากนี้ ยังมีงานวิจัยที่อาจกล่าวได้ว่า “ใหม่ล่าสุด” ในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องราวของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตลอด 45 พรรษา เช่น ปัญหาเรื่องปีที่พระพุทธเจ้าประสูติถึงปรินิพพาน สถานที่ที่พระองค์จำพรรษา เหตุการณ์และเมืองสำคัญ ๆ ในสมัยพุทธกาล รวมถึงพุทธสาวกพุทธสาวิกที่สำคัญ โดยการนำที่วิจัยของ Prof. Dr. Shoji Mori (森章司) ที่เริ่มต้นเผยแพร่ผลงานวิจัยในฉบับแรกตั้งแต่ปี พ.ศ. 2542 (1999) ภายใต้โครงการ “การศึกษาพุทธประวัติจากหลักฐานคัมภีร์พระพุทธศาสนายุคต้น” (A Study of the Biography of Sakya-muni Based on the Early Buddhist Scriptural Sources 原始仏教聖典資料による釈尊伝の研究) ของสถาบันวิจัยจูโอ (Chuo Academic Research Institute 中央学術研究所) ประเทศญี่ปุ่น ซึ่งในปัจจุบันดำเนินมาถึงฉบับที่ 23 นักวิจัยและผู้สนใจในงานด้านนี้ควรมีโอกาสศึกษา สำหรับงานวิจัยที่อาศัยคัมภีร์ยุคต้นหลากหลายนิกายเช่นนี้เป็นภาษาไทย เช่น พระมหาสมชาย ฐานวุฑโฒ (2558) วิไลพร สุจริตธรรมกุล (2558) (2559) พระมหาพงศ์ศักดิ์ ฐานิโย (2559) ชาคริต แหล่มม่วง (2562) (2563) (2564)

4.2.2 พระพุทธศาสนายุคอิทธิธรรม

“อิทธิธรรม” คือ การอธิบายขยายความธรรมะที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ นอกจากพระสูตรต้นตปิฎกและพระวินยปิฎกแล้ว มีส่วนที่เรียกว่า “พระอิทธิธรรมปิฎก” รวมเข้ากันเป็น “พระไตรปิฎก” ในสมัยที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีพระชนมชีพอยู่ ก็ปรากฏการอธิบายขยายความธรรมะที่พระองค์ได้ทรงแสดงไว้ แต่การศึกษาอิทธิธรรมอย่างจริงจังนั้น สันนิษฐานว่าเกิดขึ้นภายหลังที่มีการแบ่งแยกออกเป็น 2 นิกายในครั้งที่มีการสังคายนาครั้งที่ 2 ครั้นต่อมายังได้มีการแบ่งแยกนิกายออกไปอีกถึง 18-20 นิกาย ซึ่งแต่ละนิกายก็ปรากฏมีคัมภีร์อิทธิธรรมเช่นกัน อีกทั้งยังพัฒนาการไปสู่อิทธิธรรมในยุคถัดไปอีกด้วย ปัจจุบันมีงานวิจัยด้านอิทธิธรรมมากมาย ทำให้พบว่ามคัมภีร์อิทธิธรรมที่ปรากฏนิกายที่สังกัดชัดเจน อาทิ เถรวาท สรวาสติวาท รวมถึงที่ไม่ปรากฏนิกายที่สังกัดชัดเจน เช่น สัตยสิทธิศาสตร์ (*Satyasiddhiśāstra* 成實論 : T 1646) ที่มีแนวคิดของนิกายเสาตรานติกะ (*Sautrāntika* 經量部) และพระพุทธศาสนamahāyāna รวมอยู่ (Mitomo, 2005, pp. 118-121) หรือโยคาจารภุมิ (*Yogācārabhūmi* 修行道地經 : T 606) ที่มีแนวคิดคล้ายกับนิกายสรวาสติวาท แต่ยังไม่สามารถระบุได้ว่าเป็นคัมภีร์ของนิกายใด เป็นต้น ในที่นี้จะขอกล่าวเพียงคัมภีร์อิทธิธรรมของเถรวาทและสรวาสติวาทเท่านั้น

คัมภีร์อิทธิธรรมชั้น “พระอิทธิธรรมปิฎก” ที่ถือกันว่าเป็น “คัมภีร์อิทธิธรรมยุคต้น” ที่สืบทอดมาปัจจุบัน คือ พระอิทธิธรรมปิฎกของเถรวาทและสรวาสติวาท โดยพระอิทธิธรรมปิฎกของเถรวาท ได้แก่ 1. ธัมมสังคณี 2. วิภังค์ 3. ธาตุกถา 4. บุคคลบัญญัติ 5. กถาวัตถุ 6. ยมก 7. ปฏฐาน ในขณะที่พระอิทธิธรรมปิฎกของสรวาสติวาท ได้แก่ 1. สังคีติปริยาย (*Samgītipariyāya* 集異門足論 : T 1536) 2. ธรรมสกันธ์ (*Dharmaskandha* 法蘊足論 : T 1537) 3. ปรัชญูปติศาสตร์ (*Prajñāptiśāstra* 施設論 : T 1538) 4. วิชฌานกาย (*Vijñānakāya* 識身足論 : T 1539) 5. ธาตุกาย (*Dhātukāya* 界身足論 : T 1540) 6. ปรกรณปาท (*Prakaranapāda* 品類足論 : T 1542) 7. ขญาณปรัสถาน (*Jñānaprasthāna* 發智論 : T 1544) ซึ่งพระอิทธิธรรมปิฎกของสรวาสติวาท ปัจจุบันหลงเหลือ

เพียงฉบับแปลจีนโบราณเท่านั้น จะมีเพียงปรัชญาปฏิบัติศาสตร์เท่านั้นที่ยังมีฉบับแปลที่เบ็ดเสร็จในบางส่วน (*Jig rten bshag pa, Rgyu gdags pa, Las gdags pa* : P (Peking Edition) 5587-5589 = D (Taipei Edition) 4086-4088) รวมถึงสังคิตีปรรยาย ธรรมสกันธ์ ปรกรณปาท ที่พบเป็นชิ้นส่วนของคัมภีร์โบราณที่ไม่สมบูรณ์

ถัดจากคัมภีร์อภิธรรมยุคต้น ทางฝ่ายของเถรวาท มีคัมภีร์โบราณอรรถกถา (อรรถกถาชั้นเก่า) ที่บันทึกด้วยภาษาสิงหล แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าโบราณอรรถกถาไม่หลงเหลือมาถึงปัจจุบัน จะมีเพียงร่องรอยบางส่วนในปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรคและอรรถกถาพระไตรปิฎกบาลี ที่รจนาโดยพระพุทโธเสชาวอินเดียนได้ ราวคริสต์ศตวรรษที่ 5 เท่านั้น นอกจากนี้ ยังมีคัมภีร์วิมุตติมรรค (*Vimuttimagga* 解脱道論 : T 1648) ที่รจนาโดยพระอุปติสสะ ราวคริสต์ศตวรรษที่ 2-3 ซึ่งปัจจุบันก็หลงเหลือเพียงฉบับแปลภาษาจีนโบราณเท่านั้น สำหรับคัมภีร์ทั้งหลายเหล่านี้ แม้จะเป็นคัมภีร์อรรถกถาก็ตาม แต่นักวิชาการมองว่าเป็นรูปแบบการอธิบายขยายความธรรมะที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ จึงเรียกว่าเป็น “อภิธรรม”

ในขณะเดียวกัน ทางฝ่ายสรวาสติวาทมีคัมภีร์อภิธรรมมหาวิภาษา (*Abhidharmamahāvibhāṣā* 阿毘達磨大毘婆沙論 : T 1545 และฉบับแปลอีกสำนวน 阿毘曇毘婆沙論 : T 1546) และอภิธรรมโกศภาษยะ (*Abhidharmakośabhāṣya*) รวมถึงอภิธรรมนยานุสาร (*Abhidharmanyañānusāra* 阿毘達磨順正理論 : T 1562) โดยที่อภิธรรมมหาวิภาษา เกิดขึ้นราวคริสต์ศตวรรษที่ 2-3 โดยกลุ่มพระไวภาษิกะ ได้ร่วมกันอธิบายคัมภีร์ชฎานปริสธานซึ่งอภิธรรมมหาวิภาษาที่สืบทอดมาถึงปัจจุบัน มีเพียงฉบับแปลจีนโบราณ 2 สำนวนเท่านั้น หลังจากนั้น มีคัมภีร์อภิธรรมโกศภาษยะที่รจนาโดยพระวสุพันธู (ราวคริสต์ศตวรรษที่ 4-5) และอภิธรรมนยานุสารของพระสังฆภัทร (คริสต์ศตวรรษที่ 5) ได้เกิดขึ้นตามลำดับ สำหรับอภิธรรมโกศภาษยะนี้ได้อธิบายแนวคิดของนิกายสรวาสติวาทไว้ แต่ทว่าสิ่งที่พระวสุพันธูอธิบายไว้ในคัมภีร์นี้ กลับไม่ได้เห็น

ด้วยกับแนวคิดหลักของนิกายเสียทั้งหมด และอาศัยแนวคิดของนิกายเสตรานติกะ มาหักล้าง นอกจากนี้ยังได้เสนอแนวคิดใหม่ ๆ ที่ยังไม่ปรากฏในนิกายใด ด้วยเหตุนี้ พระสังฆภัทรจึงได้รจนาคัมภีร์อภิธรรมนยายานุสารขึ้นมา เพื่ออธิบายแนวคิดหลักของสรวาสติวาทและหักล้างแนวคิดของพระวสุพันธุที่เห็นต่างจากสรวาสติวาท โดยอภิธรรมโกศภาษะนี้มีต้นฉบับสันสกฤต ฉบับแปลจีนโบราณ 2 ฉบับ (阿毘達磨俱舍論 : T 1558 และ阿毘達磨俱舍釋論 : T 1559) รวมถึงฉบับแปลทิเบต (*Chos mngon pa'i mdsod kyi bshad pa* : P 5591 = D 4090) สืบทอดมาถึงปัจจุบัน ในขณะที่อภิธรรมนยายานุสารมีเพียงฉบับแปลจีนโบราณเท่านั้น¹¹

คัมภีร์อภิธรรมของทั้ง 2 นิกายนี้มีอัตลักษณ์และความสัมพันธ์ที่น่าสนใจ เนื่องจากนิกายสรวาสติวาทเองก็แยกออกจากฝั่งของเถรวาทเดิม (สเถรวาท) อีกทั้งมีพัฒนาการของสายคัมภีร์ตั้งแต่อภิธรรมยุคต้นจนถึงอภิธรรมยุคหลังที่ยาวนานกว่า 800 ปี การวิจัยเชิงคัมภีร์ในลักษณะนี้ จึงเป็นการวิจัยทั้งแนวระนาบ คือ ศึกษาเปรียบเทียบแบบข้ามนิกายกัน เพื่อให้เห็นถึงความเชื่อมโยง และการวิจัยในแนวดิ่ง คือ เห็นถึงพัฒนาการของแนวคิดที่ปรากฏในแต่ละนิกายร่วมสหัสวรรษ

4.2.3 พระพุทธศาสนamahayanaยุคต้น

เมื่อพระพุทธศาสนาผ่านกาลเวลาในยุคพุทธกาล มาถึงการแบ่งแยกออกเป็น 2 นิกายภายหลังจากพุทธปรินิพพาน 100 ปี และแบ่งแยกออกมาถึง 18-20 นิกายในช่วงยุคสมัยของพระเจ้าอโศกหลังพุทธปรินิพพานราว 200 ปี ทำให้พระพุทธศาสนาที่เคยมีแนวคิดหลักเพียงหนึ่งเดียว ปรับสภาพมาเป็นรูปแบบแนวคิดที่หลากหลาย และภายหลังจากนั้น ได้กำเนิดพระพุทธศาสนารูปแบบใหม่ที่แตกต่างจากแนวคิดของพระพุทธศาสนา 18-20 นิกาย นั่นคือ “พระพุทธศาสนamahayana”

¹¹ ศึกษารายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับ “วิวัฒนาการของคัมภีร์อภิธรรมนิกายสรวาสติวาท” ได้ใน พระมหาพงศ์ศักดิ์ ฐานิโย (2560, หน้า 200-207)

หนึ่งในงานวิจัยสำคัญที่นักวิชาการค้นหามาตลอด 100 ปี คือ “การกำเนิดขึ้น พระพุทธศาสนามหายาน”

เกี่ยวกับคำถามที่ว่าพระพุทธศาสนามหายาน “เกิดขึ้นเมื่อใด” ที่ผ่านมาก่อนหน้านี้ อาศัยหลักฐานที่กล่าวถึงช่วงเวลาพระพุทธศาสนามหายานเผยแผ่เข้ามาในประเทศจีน และต่อมาได้มีการขุดพบคัมภีร์โบราณบริวณแถบอัฟกานิสถานเมื่อไม่นานมานี้ ซึ่งเมื่อพิจารณาถึงอายุคัมภีร์โบราณที่ขุดพบแล้ว พออนุมานได้ว่าพระพุทธศาสนามหายานเกิดขึ้น “ก่อนคริสต์ศตวรรษราว 100-200 ปี” แต่อย่างไรก็ตาม ช่วงเวลาที่แท้จริงของการกำเนิดนั้นยังเป็นปริศนาตรึงถึงปัจจุบัน เป็นสิ่งที่ต้องศึกษาค้นหากันต่อไป

คำถามที่ดูจะเป็นเรื่องใหญ่ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน คือ “ใครเป็นผู้ก่อตั้ง” หรือ “เกิดขึ้นจากแหล่งใด” เกี่ยวกับคำตอบในเรื่องนี้ มีสมมติฐาน 2 ประการเกิดขึ้น นั่นคือ สมมติฐานที่ 1 “เกิดจากพระพุทธศาสนา 18-20 นิกาย” สมมติฐานที่ 2 “ไม่ได้เกิดจากพระพุทธศาสนา 18-20 นิกาย” ในวงการวิจัยช่วงราว 100 ปีเศษที่ผ่านมา ได้อาศัยหลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์สมยเกโทปรจนจักร (*Samayabhedoparacanacakra* 異部宗輪論) ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่บอกเล่าเรื่องราวประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนานิกายต่าง ๆ ซึ่งรจนาโดยพระวสุมิตร (Vasumitra) โดยมีสาระสำคัญที่ว่า “พระพุทธศาสนามหายานถือกำเนิดจากนิกายมหาasanghika” แต่ก็มิได้กล่าวถึงรายละเอียดแต่อย่างใด นี่เป็นสมมติฐานในข้อที่ 1 ที่ว่า “เกิดจากพระพุทธศาสนา 18-20 นิกาย”

สำหรับสมมติฐานในข้อที่ 2 ที่ว่า “ไม่ได้เกิดจากพระพุทธศาสนา 18-20 นิกาย” ได้ถูกหยิบยกขึ้นมาโดย Prof. Dr. Akira Hirakawa (平川彰) ที่ว่า “พระพุทธศาสนามหายานเกิดจากกลุ่มคฤหัสถ์ผู้ครองเรือนทั่วไป มิใช่หมู่สงฆ์ที่มีอยู่ดั้งเดิมในพระพุทธศาสนา 18-20 นิกาย” โดยศึกษาผ่านคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งฝ่าย 18-20 นิกายและมหายาน บัณฑิตต่าง ๆ ที่สำคัญ เช่น บัณฑิตพงศาวดารหลักศิลาจารึก รวมถึงพุทธศิลป์ เป็นต้น (Hirakawa, 1968) เมื่องานวิจัยดังกล่าว

ได้รับการเผยแพร่ออกมา ทำให้สมมติฐานที่ว่า “มหายานเกิดจากมหาasanghika” อ่อนตัวลง แต่ในขณะเดียวกันก็เขย่าวงการพุทธศาสตร์ให้นักวิชาการทั้งหลายทั้งฝั่งตะวันออกและตะวันตกได้หันกลับมาศึกษาในเรื่องดังกล่าวอีกครั้ง โดยงานวิจัยที่ออกมานั้นมีทิศทางกลับไปที่สมมติฐานแรกอีกครั้ง แต่ทว่าในครั้งนี้นี้ กลับไม่ได้อาศัยหลักฐานจากคัมภีร์สมัยเถรวาทจนจักรเพียงฝ่ายเดียวอีกต่อไป แต่อาศัยหลักฐานเช่นเดียวกับที่ Prof. Dr. Akira Hirakawa ใช้ในการศึกษา แต่ผลการศึกษาย้อนกลับไปที่สมมติฐานที่ 1 อีกครั้ง คือ “มหายานมาจากหมู่สงฆ์เดิมใน 18-20 นิกาย”

อย่างไรก็ตาม แม้จะมีแนวความคิดว่า “มหายานมาจากหมู่สงฆ์เดิมใน 18-20 นิกาย” ดังกล่าวก็ตาม ทั้งนี้ยังสามารถสันนิษฐานไปได้อีก 2 กรณี คือ กรณีที่ 1 “มหายานมีต้นกำเนิดมาจากแหล่งกำเนิดเพียงหนึ่งเดียว” หรือ กรณีที่ 2 “มหายานมีต้นกำเนิดมาจากแหล่งกำเนิดที่มากมายหลากหลาย” ในเรื่องนี้ Prof. Dr. Shizuka Sasaki ได้ตั้งสมมติฐานไว้ว่า “น่าจะมาจากแหล่งกำเนิดที่หลากหลาย ไม่ใช่เพียงหนึ่ง” นอกจากนี้การท้าววิจัยโดยด่วนตัดสินลงไปว่า “มหายานมีต้นกำเนิดมาจากนิกายใดนิกายหนึ่งเท่านั้น” จะทำให้มุมมองในการวิเคราะห์ถูกจำกัดลง จึงควรที่จะทำการวิจัยบนสมมติฐานความเป็นไปได้ทั้งในกรณีที่ 1 และกรณีที่ 2 ควบคู่กันไปอย่างระมัดระวัง อีกทั้งยังได้นำเสนอประเด็นการวิจัยในเรื่องต่าง ๆ ที่อาจนำไปสู่คำตอบในเรื่องการกำเนิดของมหายาน อาทิ ความศรัทธาในการบูชาพระสฤป สถานที่ประพบัติปฏิบัติธรรมของพระโพธิสัตว์คัมภีร์พระพุทธรูปนามมหายาน คัมภีร์ยุคอิทธิธรรม เหล่านี้เป็นต้น¹²

¹² ศึกษารายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับ “แนวโน้มและพัฒนาการทฤษฎีการกำเนิดของพระพุทธศาสนาพุทธนิกาย” ภาคภาษาอังกฤษได้ใน Sasaki (2009) และเรียบเรียงเพิ่มเติมในภาคภาษาไทยที่ Sasaki (2011) โดยแปลเป็นภาษาไทยที่ ชาซากิ (2562ก) (2562ข)

5. บทส่งท้าย

การศึกษาวิจัยพุทธศาสตร์เชิงคัมภีร์ตั้งแต่ยุคปรัชญาอินเดียโบราณ มาถึง พระพุทธศาสนายุคต้น ยุคอิทธิธรรมและพระพุทธศาสนาหายานยุคต้น โดย ยกตัวอย่างกรณีศึกษาของวงการพุทธศาสตร์ในประเทศไทยญี่ปุ่นดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ ทำให้เราเห็นว่า การศึกษาด้านพุทธศาสตร์ในประเทศไทยญี่ปุ่น มุ่งเน้นการวิจัยเชิง คัมภีร์ทั้งแนวนราบ (horizontal) และแนวตั้ง (vertical) โดยมีขอบเขตคัมภีร์ที่ใช้ในการศึกษากว้างขวาง รวมถึงใช้ทักษะภาษาคัมภีร์ที่หลากหลาย ทั้งด้านปรัชญา แนวคิดและประวัติศาสตร์ที่ปรากฏในแต่ละยุคสมัย ในแต่ละนิกาย “การวิจัยเชิง คัมภีร์ในแนวนราบ” จะทำให้ผู้ศึกษาได้เห็นถึงเนื้อหาที่เหมือนกันและแตกต่างกันแม้ในเรื่องเดียวกัน เพื่อให้ได้คำตอบที่ใกล้เคียงที่สุด ยกตัวอย่างเช่น ประเทศ ก และประเทศ ข ทำสงครามกันในอดีต หากเราอยากจะทราบว่า “อะไรคือชนวน สงคราม” หรือ “ใครคือผู้เริ่มต้นก่อสงคราม” เราจำเป็นต้องศึกษาความเป็นไปได้ โดยการพิจารณาถึงหลักฐานที่ปรากฏเกี่ยวกับสงครามดังกล่าวของทั้ง 2 ประเทศ การพิจารณาเพียงหลักฐานฝั่งใดฝั่งหนึ่ง อาจจะนำไปสู่ความเข้าใจที่ไม่สมบูรณ์ได้ ในขณะเดียวกัน “การวิจัยเชิงคัมภีร์ในแนวตั้ง” จะทำให้ผู้ศึกษาได้เห็นถึง วิวัฒนาการด้านแนวคิด ผ่านการอธิบายของคณาจารย์ในแต่ละยุค

นอกจากนี้ กฎเกณฑ์สำคัญที่ใช้ในการไขความลับที่ซ่อนอยู่ภายในคัมภีร์ โบราณ คือ ภาษาคัมภีร์ต่าง ๆ ที่ใช้ในการบันทึก ที่เรียกว่า การศึกษาในด้าน นิรุกติศาสตร์ (philology) ได้แก่ ภาษาและอักษรต่าง ๆ ในการสืบทอดคำสอนผ่าน คัมภีร์ เช่น ภาษาบาลี สันสกฤต คันธารี จีนโบราณ ทิเบต โดยแต่ละภาษาเหล่านี้ ได้มีอักษรต่าง ๆ ที่ใช้ในการบันทึก เช่น ภาษาบาลี มีการใช้อักษรในประเทศต่าง ๆ อาทิ สิงหล พม่า ไทย ขอม ธรรม เป็นอักษรจารึก หรือภาษาสันสกฤต ได้มีการใช้อักษรเทวนาครี พราหมี เป็นอักษรจารึก เช่นเดียวกับภาษาคันธารี ที่มีการใช้อักษร ขโรษฐี เป็นอักษรจารึก เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การนำประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการศึกษาวิจัยในรูปแบบต่าง ๆ นี้ มาใช้ประโยชน์ให้เกิดขึ้น โดยการบูรณาการร่วมกับศาสตร์อื่น ๆ หากจะยกตัวอย่างเปรียบเทียบกับทางวิทยาศาสตร์ เช่น ในการสร้างเครื่องบิน มีความจำเป็นที่จะต้องอาศัยศาสตร์ต่าง ๆ บูรณาการร่วมกันในการวิจัยและผลิต ซึ่งศาสตร์หนึ่งที่สำคัญ คือ อากาศพลศาสตร์ (aerodynamics) เป็นศาสตร์ประยุกต์ที่ศึกษาความเป็นไปได้และความเสี่ยงต่าง ๆ ในการทำให้เครื่องบินขึ้นสู่อากาศและลอยตัวอยู่ได้ท่ามกลางความผันผวนของอากาศ แต่อย่างไรก็ตาม หากขาดเสียซึ่งศาสตร์ตั้งต้น คือ ฟิสิกส์ (physics) ก็คงยากที่จะทำให้การศึกษาอากาศพลศาสตร์มีประสิทธิภาพและประสิทธิภาพสูงสุดได้ ดังนั้น การศึกษาวิจัยด้านพุทธศาสตร์เชิงคัมภีร์ จึงเป็นการศึกษาหลักฐานชั้นปฐมภูมิ (primary source) ที่สำคัญ เปรียบเทียบกับการศึกษาฟิสิกส์ซึ่งเป็นศาสตร์ตั้งต้นของการนำไปบูรณาการร่วมกับศาสตร์อื่น ๆ ต่อไป เพราะเมื่อผลการศึกษาหลักฐานชั้นปฐมภูมิถูกต้องและแม่นยำ ย่อมจะนำไปสู่การบูรณาการที่มีประสิทธิภาพต่อไป

อักษรย่อคัมภีร์

- D *The Tibetan Tripitaka, Taipei Edition*. 1991. 72 vols. edited by A. W. Barber. Taipei: SMC Publishing.
- P *The Tibetan Tripitaka, Peking Edition kept in the Library of Otani University, Kyoto*. 1955-61. 168 vols. edited by D. T. Suzuki. Tokyo-Kyoto: Tibetan Tripitaka Research Institute.
- T *Taishō-shinshū-daizōkyō* 大正新脩大藏經. 1924-1934. Tokyo: Daizōshuppansha.

บรรณานุกรม

หนังสือ

- จำนงค์ ทองประเสริฐ. (2528). *ภาษาไทยไชนาน*. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา.
- ชาคริต แหล่มม่วง. (2562). คาทาชาดกพากย์จีนที่มืความสอดคล้องกับชาดกบาลี: ศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบ. *ธรรมธารว วารสารวิชาการทางพระพุทธศาสนา*, 5(2), 101-173.
- ชาคริต แหล่มม่วง. (2563). เอรกปัตตนาคราช (1): ศึกษาเปรียบเทียบระหว่าง ฉบับบาลีและคัมภีร์อื่น ๆ. *ธรรมธารว วารสารวิชาการทางพระพุทธศาสนา*, 6(2), 105-171.
- ชาคริต แหล่มม่วง. (2564). เอรกปัตตนาคราช (2): ศึกษาคาทาที่สอดคล้องกัน ในคัมภีร์ต่างฉบับและวิเคราะห์ภาพสลักหินที่ภารุต. *ธรรมธารว วารสารวิชาการทางพระพุทธศาสนา*, 7(1), 3-63.
- ซาซากิ, ชิซูกะ. (2562ก). แนวโน้มและพัฒนาการทฤษฎีการกำเนิดของพระพุทธศาสนาหมายาน (1) (พระมหาพงศ์ศักดิ์ ฐานิโย, ผู้แปล). *ธรรมธารว วารสารวิชาการทางพระพุทธศาสนา*, 5(1), 1-35.
- ซาซากิ, ชิซูกะ. (2562ข). แนวโน้มและพัฒนาการทฤษฎีการกำเนิดของพระพุทธศาสนาหมายาน (2) (พระมหาพงศ์ศักดิ์ ฐานิโย, ผู้แปล). *ธรรมธารว วารสารวิชาการทางพระพุทธศาสนา*, 5(2), 1-35.
- พระมหาพงศ์ศักดิ์ ฐานิโย. (2559). การวิจัยเชิงคัมภีร์: กรณีสึกษา “ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร”. *ธรรมธารว วารสารวิชาการทางพระพุทธศาสนา*, 2(1), 1-33.
- พระมหาพงศ์ศักดิ์ ฐานิโย. (2560). สมถวิปัสสนาในคัมภีร์อภิธรรมนิกายสรวาสติวาท. *ธรรมธารว วารสารวิชาการทางพระพุทธศาสนา*, 3(1), 193-230.
- พระมหาสมชาย ฐานวุฑโฒ. (2558). สิกขาบทในพระปาฏิโมกข์เกิดขึ้นเมื่อใด. *ธรรมธารว วารสารวิชาการทางพระพุทธศาสนา*, 1(1), 13-54.
- ภัทรา นิคมานนท์. (2544). *ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับการวิจัย*. กรุงเทพฯ: อักษราพิพัฒน์.

- เมธี พิทักษ์ธีระธรรม. (2559ก). Samayabhedoparacanacakra: คำแปลพร้อม
เชิงอรรถวิเคราะห์ (1). *ธรรมธारा วารสารวิชาการทางพระพุทธศาสนา*,
2(1), 67-103.
- เมธี พิทักษ์ธีระธรรม. (2559ข). Samayabhedoparacanacakra: คำแปลพร้อม
เชิงอรรถวิเคราะห์ (2). *ธรรมธारा วารสารวิชาการทางพระพุทธศาสนา*,
2(2), 57-104.
- เมธี พิทักษ์ธีระธรรม. (2561). Samayabhedoparacanacakra: คำแปล
พร้อมเชิงอรรถวิเคราะห์ (3). *ธรรมธारा วารสารวิชาการทางพระพุทธ
ศาสนา*, 4(1), 95-139.
- วิไลพร สุจริตธรรมกุล. (2558). ครุธรรม 8 เป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติ
หรือไม่ (1). *ธรรมธारा วารสารวิชาการทางพระพุทธศาสนา*, 1(1),
117-155.
- วิไลพร สุจริตธรรมกุล. (2559). ครุธรรม 8 เป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติหรือไม่
(2). *ธรรมธारा วารสารวิชาการทางพระพุทธศาสนา*, 2(1), 105-187.
- Bureau, A. (1955). *Les sectes bouddhiques du Petit Véhicule*. Saigon:
Ecole française d'Extrême-Orient.
- Hirakawa, Akira (1968). 初期大乘仏教の研究 (*Shoki Daijō Bukkyō no
kenkyū*). Tokyo: Shunjusha.
- Jain, C. R. (1929). *Risabha Deva - The Founder of Jainism*. Allahabad:
The Indian Press, Ltd.
- Mayeda, Sengaku. (2001). 阿含経 (Agonkyō). 仏典解題事典 (*Butten
kaidai jiten*) (60-62). Tokyo: Shunjusha.
- Mitomo, Kenyo. (2005). アビダルマ仏教 (Abidaruma Bukkyō). 菅沼晃
博士古稀記念論文集: インド哲学仏教学への誘い
(*Suganuma Akira hakushi koki kinen ronbunshū: Indo
tetsugaku Bukkyōgaku e no izanai*) (118-128). Tokyo: Daito
shuppansha.

- Mori, Shoji. (1999). 原始仏教聖典資料による釈尊伝の研究の目的と方法論 (*Genshi Bukkyō seiten shiryō ni yoru Shakusonden no kenkyū no mokuteki to hōhōron*). 原始仏教聖典資料による釈尊伝の研究 (*Genshi Bukkyō seiten shiryō ni yoru Shakusonden no kenkyū*) 1 (1-83). Tokyo: Chuo gakujutsu kenkyujo.
- Numata, Ichiro. (2005). ヴエーダ.ウパニシャッド (*Veda Upanishaddo*). 菅沼晃博士古稀記念論文集: インド哲学仏教学への誘い (*Suganuma Akira hakushi koki kinen ronbunshū: Indo tetsugaku Bukkyōgaku e no izanai*) (2-12). Tokyo: Daito shuppansha.
- Sasaki, Shizuka. (2009). A Basic Approach for Research on the Origins of Mahayana Buddhism. *Acta Asiatica*, 96, 25-46.
- Sasaki, Shizuka. (2011). 大乘仏教起源論の展望 (*Daijō Bukkyō kigenron no tenbō*). シリーズ大乘仏教 1: 大乘仏教とは何か (*Shirizu DaijōBukkyō 1: Daijō Bukkyō to wa nani ka*) (73-112). Tokyo: Shunjusha.
- Suganuma, Akira. (2005). インド哲学.仏教学を学ぶ心構え (*Indo tetsugaku Bukkyōgaku o manabu kokorogamae*). 菅沼晃博士古稀記念論文集: インド哲学仏教学への誘い (*Suganuma Akira hakushi koki kinen ronbunshū: Indo tetsugaku Bukkyōgaku e no izanai*) (ii-v). Tokyo: Daito shuppansha.
- Tanikawa, Taikyo. (2005). インドの古代宗教 (*Indo no kodai shūkyō*). 菅沼晃博士古稀記念論文集: インド哲学仏教学への誘い (*Suganuma Akira hakushi koki kinen ronbunshū: Indo tetsugaku Bukkyōgaku e no izanai*) (13-23). Tokyo: Daito shuppansha.
- Warder, A. K. (2004). *Indian Buddhism*. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers.